

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

ANETA SKALEC (Warszawa)

Greckie tłumaczenie „demotycznego kodeksu z Hermopolis”

Nieczęsto zachowują się do naszych czasów oryginalne teksty starożytne¹, zawierające zbiory reguł prawnych czy komentarze i opracowania prawnicze, pozwalające na lepsze poznanie antycznych porządków prawnych. Jeszcze rzadziej dysponujemy kilkoma wersjami tego samego tekstu, w jednym czy też w różnych językach, które pozwalają na dokonywanie porównań i uzupełnień. Jednym z takich wyjątkowych tekstów jest tak zwany „demotyczny kodeks z Hermopolis” i jego greckie tłumaczenie, dające nam wgląd przede wszystkim w uregulowanie stosunków sąsiedzkich w różnych ich aspektach oraz sporu o własność działki, na której wzniesiono budynek. Właśnie to greckie tłumaczenie stanowi przedmiot niniejszego artykułu.

Tekst greckiego papirusu został opublikowany w 1978 r. przez Johna R. Ree² w 46 tomie papirusów z Oksyrynchos³. Stanowi tłumaczenie na język grecki demotycznego tekstu znanego jako „demotyczny kodeks z Hermopolis”, znajdującego się na *recto* papirusu odnalezionego przez prof. Sami Gabrę z Uniwersytetu w Kairze podczas sezonu wykopaliskowego 1938-39 w Tuna l’Gebel (współczesna nazwa zachodniej części Hermopolis) na nekropoli dedykowanej ibisom i pawianom – świętym ptakom i małpom Thota. Demotyczny papirus został znaleziony w częściowo zniszczonym naczyniu w ruinach domu naprzeciwko pokoju mumifikacji – jak się przypuszcza, pełniącego funkcję archiwum. Dokument ten zachował się do naszych czasów, z licznymi lukami, w 11 fragmentach, zawierających 10 kolumn, w całości licząc obecnie ok. 305 linii tekstu demotycznego⁴.

Po odkryciu dokument ten został powierzony do publikacji Grigisowi Mattha, który w 1941 r. przedstawił pierwsze sprawozdanie z jego zawarto-

¹ Pragnę podziękować prof. Marii Zabłockiej za cenne uwagi i wskazówki oraz prof. Tomaszowi Derdzie za pomoc w tłumaczeniu tekstu greckiego.

² J.R. Rea, *The Oxyrhynchus Papyri*, t. XLVI, London 1978, s. 30-38.

³ *P. Oxy.* XLVI 3285.

⁴ G. Mattha, *The Demotic Legal Code of Hermopolis West*, Cairo 1975, s. xi.

ści⁵, zaś w 1950 r. część tłumaczenia⁶. Niestety zmarł w 1967 r., zanim ukończył pracę. Dokończenie publikacji zostało powierzone Georgowi R. Hughesowi z Uniwersytetu Chicagowskiego, który do pracy Matthy dodał wstęp, dodatkowy komentarz i słownik. Ostatecznie tekst demotycznego papyrusu wraz z angielskim tłumaczeniem ukazał się w 1975 r. pod tytułem *The Demotic Legal Code of Hermopolis West*⁷. Na *verso* tego papyrusu znajduje się tekst matematyczny, który pod nazwą *Demotic Mathematical Papyri* został opublikowany wraz z innymi papyrusami dotyczącymi zagadnień matematycznych w 1972 roku przez Richarda Parkera⁸.

Już pierwsze raporty z zawartości „kodeksu” pozwoliły ustalić, że jest to tekst o wyjątkowym znaczeniu, gdyż zawiera duży zbiór norm prawnych, pozwalających poznać bliżej różne aspekty rodzimego prawa egipskiego⁹. Poza nim znamy niewiele innych tekstów demotycznych o podobnym charakterze¹⁰. Cała praca ma charakter kazuistyczny¹¹ i nie jest jednolita – zawiera z jednej strony formularze do sporządzania różnych aktów prawnych, takich jak umowy czy wyroki, jak i wskazówki, w jaki sposób ma być przeprowadzone postępowanie w danej sytuacji – np. kto ma przeprowadzić dowód¹².

Istnieją spory co do prawnego charakteru tego dokumentu – część badaczy widzi w nim kodeks¹³, część podręcznik do prawa do użytku prakty-

⁵ Idem, *A Preliminary Report of the Legal Code of Hermopolis West*, „Bulletin de l’Institut d’Égypte” 23 (1941), s. 297-312.

⁶ Idem, *Rights and Duties of the Eldest Son*, „Bulletin of the Faculty of Arts of Cairo University” XII (1950), s. 113-118.

⁷ Mattha, *The Demotic Legal Code of Hermopolis West*, Preface, additional notes and glossary by George R. Hughes (Institut Français d’Archéologie Orientale du Caire (IFAo), Bibliothèque d’étude; t. XLV), Cairo 1975, obecnie dostępne jest także inne tłumaczenie na język angielski – K. Donker van Heel, *The Legal Manual of Hermopolis [P. Mattha]. Text and Translation*, Leiden 1990, które łączy w sobie wydanie Matthy i Hughesa z poprawkami dokonanyymi przez P.W. Pestmana i pewne niepublikowane uwagi M. Maliniego. Ukazało się także tłumaczenie na język niemiecki, ale już bez tekstu demotycznego – S. Grunter, *Der Kodex Hermopolis und ausgewählte private Rechtsurkunden aus dem ptolemäischen Ägypten*, Leipzig 1982.

⁸ R.A. Parker, *Demotic Mathematical Papyri*, „Brown Egyptological Studies” VII, London 1972.

⁹ P.W. Pestman, *L’origine et l’extension d’un manuel de droit égyptien: Quelques réflexions à propos du soi-disant Code de Hermopolis*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient” 26 (1983), s. 14.

¹⁰ Do tej pory odnalezionych zostało poza „demotycznym kodeksem z Hermopolis” pięć innych tekstów będących źródłem do poznania starożytnego prawa Egipskiego, wszystkie w języku demotycznym: tzw. *Zivilprozeßordnung*; *Podręcznik z Tebtynis*, P. Carlsberg 236, P. Giessen UB 107 i P. Berlin 23757 rto. Ich krótkie omówienie oraz literatura przedmiotu dostępna jest w S.L. Lippert, *Ein demotisches juristisches Lehrbuch. Untersuchungen zu Papyrus Berlin P 23757 rto*, Wiesbaden 2004.

¹¹ Grunter, *Der Kodex Hermopolis...*, s. 22-23.

¹² S. Allam, *Réflexions sur le Code légal d’Hermopolis dans l’Égypte ancienne*, „Chronique d’Égypte” 61 (1986), s. 55.

¹³ Mattha, *The Demotic Legal Code...*; Grunter, *Der Kodex Hermopolis...*; Grunter, *Der juristische Papyrus von Hermopolis – Kodex oder Kommentar?*, AoF 10 (1983), s. 151.

ków¹⁴, natomiast Seidl twierdzi, iż mamy tutaj do czynienia z prywatnym komentarzem czy pracą doktrynalną, niemającą praktycznego zastosowania¹⁵.

Tekst demotyczny datowany jest na podstawie paleografii na III w. p.n.e., chociaż Mattha wskazuje dokładniejsze datowanie na czasy panowania Ptolemeusza II Filadelfosa (285-246 p.n.e.) lub nieco wcześniejsze¹⁶. Jednakże ze względu na stosowane w nim słownictwo można przypuszczać, że jego archetyp był starszy¹⁷ – według niektórych badaczy może być datowany już na VIII w. p.n.e.¹⁸

Wracając do greckiego tłumaczenia, jest ono datowane na lata 150-200 n.e.¹⁹, a więc na czasy o pięć wieków późniejsze niż tekst demotyczny. Jednakże wydawca tekstu, ze względu na używanie w nim archaicznych słów²⁰, datuje oryginalny tekst greckiego tłumaczenia na początek okresu ptolemejskiego – byłoby ono zatem mniej więcej współczesne znanemu nam tekstowi demotycznemu²¹.

Teksty w obu wersjach językowych są bardzo zbliżone do siebie, nie są jednak identyczne. Jeśli chodzi o język, zasadnicza różnica polega na tym, że w wersji demotycznej używana jest mowa niezależna, generalnie charakterystyczna dla dokumentów w tym języku, natomiast w greckim – mowa zależna. Nieco inny jest również układ poszczególnych fragmentów w obu tekstach²². Z drugiej strony w obu dokumentach znajdujemy te same błędy, co wskazuje, iż tłumaczenie znajdujące się na papyrusie oksyrynychickim należy przynajmniej do tej samej tradycji co Kodeks z Hermopolis²³. Można zatem przypuszczać, że znane nam greckie tłumaczenie nie zostało dokonane bezpośrednio w oparciu o demotyczną wersję zachowaną do naszych czasów, ale bazowało na innej kopii demotycznej²⁴, co może wskazywać na istnienie kilku wersji demotycznych, które nie były ze sobą w pełni identyczne²⁵ i które stanowiłyby najprawdopodobniej lokalne warianty tego samego archetypicznego tekstu²⁶.

¹⁴ Pestman, *L'origine et l'extension d'un manuel...*, s. 15-16., J. Mélèze-Modrzejewski, „Livres sacrés et justice lagide”, *Acta Universitatis Lodzianensis, Floia Iuridica 21 (Symbolae C. Kunderevich)*, Łódź 1986, s. 24; Allam, „Réflexions sur le Code légal”..., s. 62.

¹⁵ E. Seidl, *Eine demotische Juristenarbeit*, ZSS 96 (1979), s. 19, 29.

¹⁶ Mattha, *The Demotic Legal Code...*, s. xi.

¹⁷ Grunter, *Der Kodex Hermopolis...*, s. 15-17, 22.

¹⁸ Allam, *Réflexions sur le Code...*, s. 66-67. Pestman, *L'origine et l'extension d'un manuel...*, s. 18.

¹⁹ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 31.

²⁰ Przede wszystkim α□τοῦ zamiast εσωτοῦ, zob. Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 34, komentarz do linii 2.

²¹ Pestman, *L'origine et l'extension d'un manuel...*, s. 19; Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 34.

²² P.W. Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis. Les passages transmis en démotique et en grec*, „Papyrologica Lugduno-Batava” 23 (1985), s. 116-143.

²³ Lippert, *Ein demotisches juristisches Lehrbuch...*, s. 158.

²⁴ Pestman, *L'origine et l'extension d'un manuel...*, s. 20.

²⁵ Allam, *Réflexions sur le Code...*, s. 64.

²⁶ Lippert, *Ein demotisches juristisches Lehrbuch...*, s. 159.

Grecki tekst składa się z dwóch fragmentów o wymiarach: 8,5 na 14 cm i 7 na 14 cm i liczy łącznie 46 linii.

Odpowiadają sobie następujące linie tekstu greckiego i demotycznego²⁷:

TEKST DEMOTYCZNY (kolumna i linia)	TEKST GRECKI (fragment i linia)
VI 3-11	Fr. 1, 11. 1-23
VIII 14-22	Fr. 2, 11. 24-46

Różnice w układzie pomiędzy tekstem demotycznym i greckim dotyczą generalnie pierwszego fragmentu tekstu greckiego i zostaną bliżej omówione w komentarzu.

TEKST I TŁUMACZENIE

*P. Oxy. XLVI 3285*²⁸

Fr1
 [τ□ν κ]α□ τ□ν, πατρ□ τοῦ κα□ τοῦ, κατκοδομ [κ□ναι ψιλ□ν τι ο□]-
 [κ□π]εδον, τοῦτο δ□ φ□ α□τοῦ ε□ναι κα□ τοῦ πατρ[□ α□τοῦ, □]
 [□□ν]ηται α□τ□ κατ συνγραφ□ν, □ δ□ καταβοη[θε□ φ □ τοῦτο]
 [α□]τοῦ ε□ναι κα□ τοῦ πατρ□ α□τοῦ κα□ □γορακ□[ναι κατ συ-
 γγρα]-
 5[φ□]ν, □περωτῶσι ο□ δικαστα□ τ□ν καταβοη[θ□ντα ε□ □ξιοῖ]
 [α□τ□ □πι]δειξει □ ε□γαί τ□ ο□κ□πεδον α□[τοῦ κα□ τοῦ πα]-
 [τρ□, □]□□νηται α□τ□ κατ συνγραφ□ν, [□ τ□ν καταβο]-
 [□σαντα] καθ□περ προγ□γραπται. □□ν τ[καταβοηθ□ντι]
 [δοκ □πιχ]ωρεῖται α□† κα□ □πιδε□ξαντο[-ca.12-14-]
 10[...].γγρα[.] ι α□† □ καταβοηθε□ [-ca.11-15-]
 [□ ν δ]□ □ καταβοηθε□ □μολογ□σά □πιδε□ξει[ν μ□ □πιδε□ξ,
 συ]-
 [χωρεῖ]ται □ ο□κ□α † καταβο□σαντι κα□ γρ□φεται α□† □ καταβο-
 [θηε]□ συνγραφ□ν □ποστασ□ου. [-ca.?-]
 [□ ν δ]□ □ □σηθε□ βο□ληται καθελεῖν τ□ν ο□κ[□αν □ν α□τ□ □]-

²⁷ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 34, 37; Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis...*, s. 118-143.

²⁸ Tekst grecki przytoczony za: http://www.papyri.info/ddbdp/p.oxy;46;3285?rows=3&start=17&fl=id%2Ctitle&fq=series_led_path%3Ap.oxy%3B46%3B*%3B*&sort=series+asc%2Cvolume+asc%2Citem+asc&p=18&t=45

15[κοδ□]μησε □ν(*) † ο□κοπ□ κα□ □πεν□γκασ[θαι τ
ο□κοδομηθ□]-
[ντα,] □πιχωρεΐται α□† λ□ειν α□τ□ν □πε[νεγκ□μενον τ]
[ο□κ]οδομηθ□ντα.? [-ca.?-]
[□ ν] δ□ □ καταβοηθε□ □ξι□δ τ□[ν] καταβ[ο□σαντα □πιδεΐ]-
[ξαι] □ □στιν α□του τ□ ο□κ□πεδ[ο]ν, προσ[τ□σσουσι α□† ο□]
20[δι]καστα□ □πιδει[κν□]ναι, κα□ □ ν (*) [□]πιδε[ι]ξ[, συχωρεΐται
α□]-
[τ†] ο□κ□α. vac.? [-ca.?-]
[□ ν δ□ □ κ]αταβοηθε[ε□ -ca.?-]
[...] α συνχ[-ca.?-]
-ca.?-

Fr2

[..] τοιχο. {□ ν δ□ μ□ τ□χ } ο□κ□α} vac.? [-ca.?-]
25[□ ν] δ□ μ□ τ□χ \ / ο□κ□α ο□σα □ν † α□† π□λει □ν □ ο[□ δι-
κασ]-
[τα□] διατρ□βουσι(*), □πιδεικν□ναι δεΐ το□ κρινομ□ν[ου(*) πε]-
[ρο] του τοχου καθ□περ □π□ τών ο□κιών γ□γραπτα[ι.]
[□]ν δ□ τι καταβο□δ κατα□ τινό περ□ [□μή, φ□μ[ενό α□]-
[τ□ν] ε□ναι τ† □αυτου ο□κ□ά, □ δ□ καταβοηθε□ φ □τ[α□την ε□]-
30[ναι] τ□ν ρ□μην τ† □αυτου ο□κ□ά, το□ τοιο□του διακ[]
[δει] κατ τ □νω γεγραμμ□να. vac.? [-ca.?-]
[□]ν δ□ τι καταβο□δ κατα□ τινό, φ□μενό τ□ν χολ□[δραν]
[τ†] ο□κ□ά του □ντιδ□κου καταρρα□νεϊν τ□ν □αυτου ο[□κ□αν]
[†] □πορρ□οντι □δατι, περ□ τών τοιο□των □πισκ[οπουσι]
35[ο□] δικαστα□ □γχ□οντε(*) □δωρ ε□ τ□ν χολ□δραν(*). □ ν δ□]
[τι] ρ□ν τ□ν ο□κ□αν του καταβο□σαντό, □π[οτ□μνου]-
[σι] □π□ τ† χολ□δρα(*) □ώ □ν μηκ□τι ρ□ν. [-ca.?-]
[□]ν δ□ τι καταβο□δ κατα□ τινό, φ□μενό α□[τ□ν τ□ν]
[θ□]ραν τ† □αυτου ο□κ□ά □νεχ□ναι ε□ τ□ α□του ο□κ□]-
40[πε]δον, □ ν μ□ ε□ρεθ □ν † τ□π το□τ □ν □ □[ν□]-
[χε] τ□ν θ□ραν □διον ο□κ□π[ε]δον □π□ρχον †(*) □γ[τιδ□]-
[κ], □ναγκ□ζεται □νοικοδομειν τ□ν θ□ραν □ν α[ν□χε.]
[□]ν δ□ τι καταβο□δ κατα□ τινό, φ□μενό α□τ□ν [□πο]-
[ρο]ξαι □π□ τ□ν α□του ο□κ□αν κα□ ποιησαι α□τ□ν [πεσεΐ]-
45[ν,] προστ□σεται † καταβοηθ□ντ[ι □]μ□σαι † κατ[αβο□σα]-
[ν]τι ε□ μ□ν □τι ο□ πονηρε□εσθα[ι π]ρ□ τ□ πεσε[ιν]
-ca.?-

Fr1.15. corr. from vv

Fr1.20. καγ pap.

Fr2.26. διατρειβουσι pap.

Fr2.26. κρεινομενῶου pap.

Fr2.35. ενχεοντε pap.

Fr2.35. χολετρον pap.

Fr2.37. χολετροα pap.

Fr2.41. των pap.

l. 1-10 (Jeśli ktoś podnosi oskarżenie przeciwko komuś, twierdząc), że taki to taki, syn takiego to a takiego, zabudował pustą działkę, zaś (powód) twierdzi, że ona jest jego i jego ojca, który kupił ją zgodnie z kontraktem, zaś pozwany twierdzi, że ona jest jego i jego ojca i kupił ją [zgodnie z kontraktem], to sędziowie zapytają się pozwanego [czy uważa za słuszne samemu] udowodnić, że działka jest jego [i jego ojca, który] kupił ją zgodnie z kontraktem, [czy powód] (ma udowodnić) tak jak jest napisane powyżej. Pozwolone jest [pozwanemu (postąpić) tak jak uważa za słuszne] i ...

l. 11-13 Jeśli zaś pozwany, zgodziwszy się udowodnić [nie udowodni], dom zostanie przyznany powodowi i pozwany napisze mu dokument zrzeczenia się.

l. 14-17 Jeśli zaś przegrany chce usunąć dom, który sam wybudował na działce i zabrać [to co zostało wybudowane], pozwala się mu dokonać tego przez niego samego, zabierając to co zostało wybudowane.

l. 18-21 Jeśli zaś pozwany uzna za stosowne, żeby powód [udowodnił], że działka jest jego, to sędziowie [nakażą mu] to udowodnić i jeśli udowodni, jemu przyznają dom.

l. 22-23 Jeśli zaś pozwany

l. 24 ... ściana. (Jeśli zaś nie zdarzy się, że dom)...

l. 25-27 Jeśli zaś nie zdarzy się, że dom jest w tym samym mieście, w którym przebywają sędziowie, to mający być rozsądzeni, muszą przedstawić dowody co do ściany, tak jak jest napisane odnośnie do domów.

l. 28-31 Jeśli zaś ktoś podnosi oskarżenie przeciwko komuś co do drogi, twierdząc, że należy ona do jego domu, zaś pozwany twierdzi, że jest to droga do jego domu, takie osoby powinny być osądzone zgodnie z tym, co napisane jest powyżej.

l. 32-37 Jeśli zaś ktoś podnosi oskarżenie przeciwko komuś, twierdząc, że rynna domu należącego do strony przeciwnej ochlapuje jego własny dom spływającą z niej wodą, w takim przypadku sędziowie zbadają (sprawę), wlewając wodę do rynny. Jeśli zaś coś ochlapuje dom powoda, odetną (część) od rynny tak, że już nie będzie go ochlapowała.

l. 38-42 Jeśli zaś ktoś podnosi oskarżenie przeciwko komuś, twierdząc, że tamten otworzył drzwi swojego domu na jego działkę i jeśli w miejscu, w którym otworzył drzwi nie zostanie znaleziony prywatny teren należący do pozwanego, to zostanie on zmuszony zamurować drzwi, które otworzył.

1. 43-46 Jeśli zaś ktoś podnosi oskarżenie przeciwko komuś, twierdząc, że podkopał się pod jego dom i spowodował jego zawalenie, nakazane jest pozwanejmu złożyć przysięgę powodowi, że doprawdy nie postępował w złym zamiarze dla spowodowania zawalenia...

²⁹ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 34; Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis...*, s. 129-143.

³⁰ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 34.

KOMENTARZ

W greckim tłumaczeniu tekstu demotycznego znajdują się regulacje niekiedy poruszające kwestie znane także z prawa rzymskiego – jak np. wzniesienie budynku na cudzym gruncie czy prawo przechodu. Jednakże w związku z tym, że oryginalny tekst demotyczny datowany jest na czasy wcześniejsze niż możliwe wpływy rzymskie w Egipcie i stanowi przykład lokalnego prawa egipskiego, w komentarzu prawnym do greckiego tłumaczenia będę unikać terminologii rzymskiej, uważając jej stosowanie za nieuzasadnione, a jednocześnie mogące narzucać z góry określoną interpretację.

FRAGMENT 1, ll. 1-23

Pierwszy fragment greckiego papirusu dotyczy sporu o własność terenu, na którym pozwany wybudował dom, w przypadku gdy obie strony twierdzą, że są właścicielami gruntu.

Sekwencja poszczególnych zdań i klauzul dotyczących tego problemu nie jest dokładnie taka sama w obu wersjach językowych. Odpowiadają sobie następujące fragmenty tekstu demotycznego i greckiego²⁹:

TEKST DEMOTYCZNY (kolumna i linia)	TEKST GRECKI (linia)
VI 1-7	1-9
VI 7-8	11-13
VI 8-10	18-21
VI 10-11	14-17

Istnieją problemy z połączeniem linii 9-10 z tekstem demotycznym³⁰.

Tekst określa, na kim ciąży obowiązek dostarczenia dowodu, pozostawiając w tym zakresie prawo wyboru pozwanemu – może on zadecydować o tym, że sam chce przeprowadzić dowód albo przerzucić jego ciężar na powoda.

³¹ Ibidem, s. 35.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, s. 36.

³⁴ N. Lewis, *Notationes legentis: P. Oxy. XLVI 3285*, BASP 17 (1980), s. 61-62.

³⁵ Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis*, s. 122.

³⁶ P.W. Pestman, *Recueil de textes démotiques et bilingues*, t. II, Leiden 1977, s. 6-7; P. Tor. Choach., s. 121

³⁷ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 36.

W wersji demotycznej przedstawione są tylko trzy sytuacje, dotyczące dostarczenia dowodu:

- I) pozwany decyduje, że dostarczy dowód i nie udaje mu się
- II) powód ma dostarczyć dowód i udaje mu się
- III) powód ma dostarczyć dowód i nie udaje mu się.

Brak w niej zatem jednego bardzo ważnego przypadku, kiedy to pozwany ma dostarczyć dowód i udaje mu się³¹.

W tekście greckim znajdujemy miejsce na cztery rozwiązania, z których dwa są niepewne:

- I) niepewne (9-10)
- II) pozwany decyduje się dostarczyć dowód i nie udaje mu się (11-17)
- III) powód ma dostarczyć dowód i udaje mu się (18-21)
- IV) niepewne (22-23)³².

Jak się wydaje, najbardziej logiczne uzupełnienie luk w tym przypadku wyglądałoby następująco:

I) pozwany decyduje się dostarczyć dowód i udaje mu się (uzupełnienie mogłoby wyglądać następująco: Pozwolone jest [pozwanemu (postąpić) tak jak uważa za słuszne] i jeśli udowodni [że] działka [jest jego] skarżący napisze dla niego [zrzeczenie się roszczenia]³³).

II) pozwany decyduje się dostarczyć dowód i nie udaje mu się

III) powód ma dostarczyć dowód i udaje mu się

IV) powód ma dostarczyć dowód i nie udaje mu się³⁴.

Strona, która przegrała w procesie, musiała sporządzić συγγραφὴ πρὸς τὸν ἄντικρυστον na rzecz wygrywającego proces, a więc dokument, w którym zrzekała się wszelkich roszczeń w stosunku do zwycięzcy i potwierdzała, iż nie ma żadnych praw do dóbr będących przedmiotem sporu i obiecywała nie występować w przyszłości z powództwem w tym przedmiocie³⁵. Taki pisemny akt był typowy dla prawa egipskiego³⁶.

Jeśli to pozwany przegrał, bądź to na skutek niedostarczenia dowodu, bądź dostarczenia dowodu przez powoda, i grunt, na którym wybudował dom okazał się nie być jego, teren przyznawany był powodowi. Pozwany w takiej sytuacji mógł jednak poprosić o pozwolenie na rozebranie domu i zabranie materiałów budowlanych. Klauzula przewidująca taką możliwość, znajdowała się w różnych miejscach w obu wersjach językowych. Zawsze umieszczona była jednak logiczne – w greckiej wersji po sytuacji, gdy pozwany zgodził się dostarczyć dowód i nie udało mu się to, a w demotycznej – gdy powód miał dostarczyć dowód i udało mu się to³⁷.

³⁸ Mattha, *The Demotic Legal Code...*, coll. VIII, 1-27.

³⁹ Ibidem, coll. VIII, 12-13.

⁴⁰ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 37.

⁴¹ Mattha, *The Demotic Legal Code...*, coll. VIII, 14-15.

⁴² Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis*, s. 134.

⁴³ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 37.

⁴⁴ Zob.: Apollodorus Damascenus, *Polioretica* 182.7; Horapollo 1.21, Hesychius $\chi\omicron\lambda\delta\rho\alpha$.

⁴⁵ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 37.

⁴⁶ Mattha, *The Demotic Legal Code...*, s. 112-113.

⁴⁷ Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis*, s. 136.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 138.

FRAGMENT 2, ll. 24-46

Fragment drugi poświęcony jest w całości sporom pomiędzy sąsiadami. Powtarza bez większych zmian fragmenty VIII kolumny tekstu demotycznego i wykazuje zdecydowanie mniejsze odstępstwa od wersji demotycznej niż fragment pierwszy. W wersji greckiej fragmentarycznie zachowało się uregulowanie pięciu przypadków sporów pomiędzy sąsiadami. W wersji demotycznej było ich natomiast osiem³⁸. Być może pozostałe sytuacje sporów znane z wersji demotycznej znajdowały się na niezachowanym fragmencie papyrusu greckiego.

PRZYPADEK 1: ll. 24-27: Spór o własność ściany.

Tekst grecki jest w tym zakresie fragmentaryczny, ale postanowienia w nim zawarte można odtworzyć na podstawie odpowiedniego fragmentu tekstu demotycznego. Wynika z niego, że rozróżniano w tym przypadku dwie różne sytuacje w zależności od tego, czy sędziowie znajdowali się w tym samym mieście co sporna ściana, czy też nie. W pierwszym przypadku, jeśli było to możliwe, sędziowie zapoznawali się z sytuacją na miejscu i w ten sposób ustalali, do którego z domów należała sporna ściana, wydając decyzję w drodze wyroku³⁹. W drugim przypadku, zachowanym również w tłumaczeniu greckim (w linii 24 widać jedynie pozostałości słowa $\tau\omicron\iota\chi\omicron$ – oznaczającego ścianę i, jak się wydaje, powtórzenie tekstu, który został ponownie napisany w linii poniżej⁴⁰), sędziowie mający rozstrzygnąć spór nie znajdowali się w tym samym mieście co sporna ściana. Wówczas spierające się strony miały obowiązek dostarczyć dowody na poparcie swych twierdzeń. Według wersji greckiej miały tutaj zastosowanie reguły dowodowe obowiązujące przy sporze o dom, co wskazuje, że normy te następowały tutaj bezpośrednio po sobie. Natomiast w wersji demotycznej, w której obie te regulacje nie następują bezpośrednio po sobie, a oddzielone są ponad kolumną tekstu, znajdujemy w tym względzie powołanie na prawo zwyczajowe⁴¹.

PRZYPADEK 2, ll. 28-31: Spór o własność drogi.

Nie chodzi tu o drogę publiczną, bo taka nie mogła być przedmiotem sporu pomiędzy osobami prywatnymi, ale o drogę prywatną, zapewniającą dostęp do budynku⁴². Spór miał być rozstrzygnięty w taki sam sposób, jak ten dotyczący ściany.

³⁹ Mattha, *The Demotic Legal Code...*, coll. VIII, 21-22; Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis*, s. 140; Seidl, *Eine demotische Juristenarbeit...*, s. 26.

⁴⁰ Pestman, *Le manuel de droit égyptien de Hermopolis*, s. 140, 142.

⁴¹ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri...*, s. 30.

PRZYPADEK 3, ll. 32-37: Spór o ochlapywanie budynku przez wodę wypływającą z rynny sąsiedniego domu.

W przypadku takiego oskarżenia, gdy strona przeciwna temu zaprzeczała, sędziowie przybywali na miejsce w celu ustalenia w drodze praktycznego sprawdzenia, poprzez wlanie wody do rynny, czy faktycznie dochodziło do ochlapywania wodą domu powoda, czy też nie. Jeśli faktycznie miało to miejsce, skracali oni rynnę do takiej długości, jaka była konieczna, aby nie dochodziło już do ochlapywania sąsiedniego budynku, co w Egipcie było szczególnie istotne ze względu na nietrwałość materiału, z jakiego były wykonywane budynki mieszkalne⁴³. Termin występujący w linii 32 – $\chi\omicron\lambda\delta\rho\alpha$ – jest terminem poświadczonym papirusowo tylko i wyłącznie w tym tekście, ale z innych źródeł⁴⁴ wiadomo, że generalnie wykorzystywany był na oznaczenie rynien w postaci rzygaczy, których przykładów z Egiptu mamy bardzo niewiele ze względu na niezachowywanie się górnych części budynków⁴⁵. Demotyczny odpowiednik tego greckiego terminu wskazuje, iż zazwyczaj były one wykonywane z drewna⁴⁶.

PRZYPADEK 4, ll. 38-42: Spór o wybicie drzwi wychodzących na sąsiedni teren.

Wybicie drzwi otwierających się na sąsiedni teren związane było z koniecznością udowodnienia, że ma się prawo do takiego działania, co, jak mo-

⁴² H.J. Wolff, *Faktoren der Rechtsbildung im hellenistisch-römischen Aegypten*, ZSS.RA 70 (1953), s. 20-57 (przede wszystkim s. 43-44). Ten sam pogląd przedstawia Orsolina Montevecchi – *Aegyptios-Hellen in etr romana*, [w:] *Studi E. Bresciani*, Pisa 1985, s. 339-353 (przede wszystkim 347-48). O odniesieniu tych terminów do „demotycznego kodeksu z Hermopolis” zob. H.J. Wolff, *Neue Juristische Urkunden VI*. $\nu\mu\omicron\ \tau\eta\ \chi\rho\alpha$, $\nu\mu\omicron\ \tau\omicron\upsilon\upsilon\ \text{A}\gamma\upsilon\pi\tau\omicron\upsilon\omega$, ZSS 96 (1979), s. 268-271.

⁴³ J. Méléze-Modrzejewski, «*La loi des Égyptiens*»: *le droit grec dans l'Égypte romaine*, [w:] M. Piérart, O. Curty (red.), *Historia Testis, Mélanges d'épigraphie, d'histoire ancienne et de philologie offerts à Tadeusz Zawadzki*, Fribourg 1989, s. 97. Tekst ten został opublikowany w pierwotnej wersji [w:] B.G. Mandilaras (red.), *Proceedings of the XVIII International Congress of Papyrology (Ethens, 25-31 May 1986)*, Athens 1988, s. 383-399 oraz później [w:] J. Méléze-Modrzejewski, *Droit imperial et traditions locales*, Aldershot 1990, IX.

⁴⁴ Według Modrzejewskiego drugi termin, a więc $\nu\mu\omicron\ \tau\omicron\upsilon\upsilon\ \text{A}\gamma\upsilon\pi\tau\omicron\upsilon\omega$ odnosił się do prawa egipskiego tylko z nazwy, a w rzeczywistości używany był na określenie prawa greckiego. „Egipcjanami” byli natomaist perygryni niebędący obywatelami *polis* greckich, ale przez rzymskie władze ich prawo i tak było traktowane jako lokalne prawo zwyczajowe – zob. Méléze-Modrzejewski, «*La loi des Égyptiens*»..., s. 112.

⁴⁵ O funkcji $\nu\omicron\mu\iota\kappa\omicron$ w Egipcie zob.: R. Taubenschlag, *The Legal Profession in Greco-Roman Egypt*, [w:] *Opera Minora*, t. II, Warszawa 1959, s. 159-165; G. Purpura, *Il giurista e l'avvocato. Nomikoi e rhetores in CPR I*, 18, *Minima Epigraphica et Papyrologica* 7-8 (2004-2005) fasc. 9-10, s. 269-278; Ch. Jones, „Roman lawyers in the Greek East” – http://harvard.academia.edu/ChristopherJones/Papers/1080641/Roman_lawyers_in_the_Greek_East

⁴⁶ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri*..., s. 30.

⁴⁷ Méléze-Modrzejewski, «*La loi des Égyptiens*»..., s. 101-111.

⁴⁸ Rea, *The Oxyrhynchus Papyri*..., s. 30.

⁴⁹ Méléze-Modrzejewski, «*La loi des Égyptiens*»..., s. 99.

żna przypuszczać, związane było z prawem przechodzenia przez cudzy teren⁴⁷. W tekście demotycznym w tej sytuacji znajdujemy powołanie na słowo czy tytuł, który może mieć pozwany w stosunku do gruntu sąsiada i jak się wydaje najbardziej logicznym zrozumieniem wydaje się tutaj odwołanie właśnie do prawa przechodu. W tekście greckim jest natomiast mowa o terenie sąsiednim albo jego części znajdującej się w posiadaniu pozwanego, co być może również nawiązuje do prawa przechodu, ale w bardziej materialnym jego wymiarze⁴⁸. Jeśli pozwanemu nie udało się tego udowodnić, musiał zamurować drzwi.

PRZYPADEK 5, ll. 43-46: Spór o spowodowanie zawalenia się budynku.

Sprawa dotyczy sytuacji, gdy w wyniku prac ziemnych przedsięwziętych przez pozwanego-sąsiada zawalił się dom powoda. Tekst grecki jest tutaj fragmentaryczny i urywa się po informacji o przysiędze, ale dzięki porównaniu z tekstem demotycznym, wiemy, iż spór dotyczył kwestii tego, czy pozwany musi zrekompensować szkody w ruchomościach, które powód utracił w wyniku zawalenia budynku, czy też nie. W celu ustalenia tego pozwany był pytany przez sędziów, czy spowodował zawalenie sąsiedniego budynku w złym zamiarze (w wersji demotycznej mowa jest o intencjonalnym spowodowaniu zawalenia budynku⁴⁹). Jeśli zaprzeczał, był zobowiązany złożyć w tym przedmiocie stosowną przysięgę i wówczas nie musiał wynagradzać szkód w ruchomościach, natomiast powód musiał na piśmie zrzec się swoich roszczeń. Taki dokładny opis postępowania przekazany jest wyłącznie w wersji demotycznej, natomiast wersja grecka, która zawiera wzmiankę o przysiędze, jest w tym zakresie krótsza i nie wspomina o przesłuchaniu ani o obronie pozwanego. O dalszej procedurze mamy informacje już tylko wyłącznie z wersji demotycznej. Zgodnie z nią w przypadku, gdy pozwany nie chciał złożyć przysięgi, przysięgę składał powód, wymieniając w niej rzeczy, które uległy zniszczeniu na skutek zawalenia się budynku, a więc wskazując na zakres szkód wyrządzonych w ruchomościach przez sąsiada. Wynika z tego, że odmowa złożenia przysięgi przez pozwanego uznawana była za przyznanie się do intencjonalnego spowodowania zawalenia się domu sąsiada i skutkowałą obowiązkiem zrekompensowanie powodowi straconych przez niego ruchomości.

Bardzo interesujący jest fakt braku jakiegokolwiek wzmianki w tych regulacjach o szkodach wyrządzonych samemu budynkowi. Wydaje się zatem praw-

⁴⁰ Klauzule uprawniające do wybijania drzwi czy zobowiązujące do ich zamknięcia znajdujemy zarówno w tekstach demotycznych – np. *P. Dem. Leid.* 378, 7-8; *P. Dem. Louvre* 2430, jak i greckich – np. *P. Enteux.* 66; *Chrest. Mitt.* 255.

⁴¹ O prawie „wejścia i wyjścia” w dokumentacji greckiej zob.: R. Taubenschlag, *Das Recht auf εἰσοδοὶ und ἐξοδοὶ in den Papyri*, APF 8 (1927), s. 25-33; przedrukowane [w:] R. Taubenschlag, *Opera Minora*, t. II, Warszawa 1959, s. 405-417.

dopodobne, w związku z tym, że kwestia intencji była powołana jedynie w przypadku odszkodowania za zniszczone ruchomości, ewentualne intencje nie miały znaczenia w przypadku szkód wyrządzonych budynkowi. Oznaczałoby to, że szkody wyrządzone samemu budynkowi przez pozwanego były albo zawsze, albo nigdy rekompensowane, ale jak się wydaje bardziej prawdopodobną wersją jest ta, iż za tego rodzaju szkody pozwany odpowiadał zawsze, natomiast szkody spowodowane w ruchomościach zależały od tego, czy działanie jego było celowe, czy też nie⁵⁰.

*

Istnienie greckiej kopii demotycznego tekstu prawnego wskazuje na jego wielowiekową tradycję, jak i stosowanie w praktyce, co wymagało przełożenia go na język administracji po podbiciu Egiptu przez Aleksandra Wielkiego. Według pewnych hipotez papiirus ten, jak i demotyczny tekst, którego jest on kopią, reprezentują to, co w greckich papiirusach z okresu ptolemejskiego określone było mianem $\nu\mu\acute{o}\ \tau\eta\ \chi\rho\acute{\alpha}$ (prawo kraju), a w okresie rzymskim $\nu\mu\acute{o}\ \tau\acute{\omega}\nu\ \text{Α}\gamma\upsilon\pi\tau\acute{\omega}\nu$ (prawo Egipcjan)⁵¹. Sugestia, iż stanowią one swoje odpowiedniki została przedstawiona po raz pierwszy przez H.J. Wolffa⁵², a następnie omówiona dokładniej przez J. Modrzejewskiego⁵³, który podkreśla jednak, że tych dwóch pojęć nie należy ze sobą mylić⁵⁴.

Z odwołań do $\nu\mu\acute{o}\ \tau\acute{\omega}\nu\ \text{Α}\gamma\upsilon\pi\tau\acute{\omega}\nu$ wynika, że w okresie rzymskim prawo określone tą nazwą stanowiło podstawę, na której ludzie formułowali swoje skargi i że rzymscy sędziowie byli przyzwyczajeni do zaciągania w jego zakresie rad ekspertów – νομικοί⁵⁵ (przykłady takiego zjawiska można zaobserwować na przykład w P. Oxy. XLII 3015; być może także P. Oxy. XXXVI 2757)⁵⁶, chociaż nie byli związani jego postanowieniami, a ich wyroki były czasami zgodne, a czasami sprzeczne z nim⁵⁷. Taka hipoteza wyjaśniałaby, dlaczego regulacje spisane w demotyce w III w. p.n.e. zostały przechowane także w greckim tłumaczeniu pochodzącym z II w. n.e.⁵⁸ – tekst ten również w okresie rzymskim nie byłby pozbawiony znaczenia praktycznego, oczywiście nie jako prawo pozytywne, ale jako prawo, na które powoływał się powód i które mogło być uwzględnione przez sędziów prowincjonalnych⁵⁹.

Niestety nie znajdujemy w dokumentacji papirologicznej bezpośrednich i niewątpliwych przykładów zastosowania norm przechowanych w „demotycznym kodeksie z Hermopolis”, w odniesieniu do kwestii znajdujących się również w tłumaczeniu greckim, a więc przede wszystkim w przedmiocie stosunków sąsiedzkich. Jednakże papiirusy, zarówno demotyczne jak i greckie, z całego okresu grecko-rzymskiego wskazują, iż uregulowane były w nich zagadnienia mające istotne znaczenie praktyczne, jak kwestia wybijania i zamykania drzwi⁶⁰ czy zapewnienia dojścia do domu⁶¹.

